

ЕТНОЛИНГВИСТИЧЕН РЕЧНИК НА НАРОДНАТА МЕДИЦИНА

Етнолингвистиката е относително нова дисциплина в славистиката. Тя се обособява сравнително скоро като научна област, определя своите граници и отношения с другите хуманитарни дисциплини – филологически и културологични. В края на XX в. като раздел от етнолингвистиката в славянските страни се оформи и етнолингвистичната лексикография, която се занимава с речниковото представяне на словното богатство, отразяващо материалната и духовната култура на народите. В българското езикознание също се работи върху различни аспекти на връзката между езика, етноса и културата. Като самостоятелни речници или в списания и сборници е обнародван лексикален материал от областта на народната терминология – народен календар, семейна обредност, роднинска терминология и др. (Китанова 2014). Под печат е „Речник на българската народна духовна култура“, дело на авторски колектив от Секцията за етнолингвистика в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“.

През 2013 г. в Секцията за етнолингвистика започна работа върху проекта „Етнолингвистичен речник на българската народна медицина“. Авторският колектив включва сътрудници от Секцията за етнолингвистика и Секцията за история на българския език. Целта на проекта е да бъдат представени цикълът *здраве – болест – здраве* и неговото отражение в българските диалекти от цялото езиково землище, както и в старобългарските паметници.

Здравето и болестта са два от най-важните аспекти в човешкия живот. Традиционната народна култура развива през вековете система от лечебни практики и магически обреди с лечебна цел. В борбата с болестите българите изграждат богата система от знания, свързани с лечението на различните заболявания. В използваните средства за лечение и предпазване от болестите често се преплитат елементи от емпиричен рационализъм и магични представи (Каблешкова 2003: 11).

Българската народна медицина е изследвана главно от гледна точка на етнологията и фолклористиката и по-слабо – в езиков аспект. Вниманието на изследователите – етнографи, фолклористи, краеведи, е привлечено от вербалните и акционалните лечебни практики като молитви, баяния, леене на куршум, весене и т.н. Дело на авторски колектив от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН е енциклопедията „Българска народна медицина“. Както се посочва в уводната статия, целта на авторския колектив е включените статии да очертаят структурата на обредите, свързани с лечението, а не толкова да се представи богат езиков материал. „Представянето (съдържанието) се разгръща именно като разказ за факти и събития, а не като определение (дефиниция) и още по-малко като тълкуване (интерпретация)“ (Георгиев 2013: 8).

Най-важните въпроси при работа върху съставянето на един речник са определянето на неговия тип, подборът и подредбата на думите в словника, основната информация за думата и профилът на описание (Бояджиев 1986:

271–272). „Етнолингвистичният речник на народната медицина“ е от тълковен тип, но ще бъде структуриран на тематично-идеографски принцип. В него ще бъдат включени диалектна и старобългарска лексика.

Известно е, че лексикалната система на езика съхранява историческия опит и генетичната памет на народа, затова стремежът на авторския колектив на „Етнолингвистичния речник на народната медицина“ е в словника да бъде обхваната максимално пълно лексиката, свързана с народната медицина, от цялото българско диалектно землище. Материалът за бъдещия речник е събиран от диалектни архиви и публикувани източници: Архив за „Български диалектен речник“ към Секцията за диалектология и лингвистична география в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“, Геров 1975–1978, БЕР 1971–2010, ИРБЕ 2012, РРОДД 1974, речници на отделни говори или диалектни региони, монографии, студии, статии по диалектология и етнология и др.

Медицинските познания на българина са документирани още в т.нар. лекарственици (лековници, лечебници, лекарници, лекаруши, лекари) – ръкописни сборки с рецепти и указания за лекуване от Късното средновековие, които заемат специфично място между устните традиции и писмената книжнина (Милтенова, Кирилова 1994). Лекарствениците са уникални свидетелства за натрупания във времето народен лечителски опит. Те се преписват и допълват с нови рецепти от други лекарственици или от непосредствения опит на самите народни лечители (Каблешкова 2003: 17–18). Най-ранният известен документ с медицински рецепти е от XII в. Открит в Синайския манастир „Св. Екатерина“, той е свидетелство за равнището на монашеската медицинска култура. В „Етнолингвистичния речник на народната медицина“ ще бъде включен езиков материал и от старобългарски паметници. Така ще бъде проследен историческият развой на названията, свързани с лечебния процес.

Лексикалният материал ще бъде разпределен в тематични рубрики. Във всяка рубрика названията за болести ще бъдат представени ономасиологично – от значението към съответните форми, като ще се опише и тяхното географско разпространение или източник. Например в рубрика „Болест и боледуване“ ще бъдат систематизирани названията за хиперонима болест, за епидемия, за болести според начина и продължителността на протичане, за болен човек и често боледуващ човек, за действия и състояния като ‘разболявам се’, ‘боледувам’, ‘оздравявам’. Втора рубрика ще включва видовете болести: на дихателната система, сърдечно-съдови, кожни, детски болести и т.н., както и симптоми на заболявания. Отделно ще се разгледат лечебните средства, лечителите – общи названия и специализирани названия на лечители за отделни заболявания. Срв.:

Болест и боледуване

‘болест’ – *ѐндза* (Кичево, Дебър, Благоевградско), *ѐнза* (Странджа), *еза*, *йѐндза* (Охрид), *аза* (Провадийско), *бол’* (Свиленградско), *болѐви* мн. (Оряховско), *болѐшка* (Еленско, Котелско, Провадийско, Шуменско, Разложко, Ихтиманско, Годечко), *болѐшк’а* (Брезнишко), *болѐзен*, *болѐзен* (Врачанско), *болѐзън*, *болѐзни* мн. (Горнооряховско, Новопазарско, Шуменско), *бол’азни* (Шуменско), *бѐлест*, *болестѝни* мн. (Петричко, Плевенско), *болѐстѝшче* (Разложко), *болестица* (Н.Г.), *болѐштина* (Н.Г.), *болестчица*, (Н.Г.), *болѝка* (Белоградчиш-

ко, Гоцеделчевско, Разложко), *бòлка* (Видинско), *бòл'ка* (Самоковско), *бòл'к'а* (Мелнишко), *болнòтiа* (Благоевградско), *болнòча* (Самоковско), *бол'ане* (Н.Г.), *из'ада* (Пещерско), *асталòк* (Ардинско, Асеновградско, Девинско, Смолянско), *верèм* (Смолянско), *виранлìк* (Врачанско), *втикйò* (Н.Г.), *гур'ас* (Странджа), *дамàр* (Софийско), *дàнъч* (Карловско), *дèрт* (Н.Г.), *кедèр* (Малкотърновско, Пирдопско, Трънско), *кефсизлък* (Н.Г.), *лишета* (Н.Г.), *марàс* (Софийско), *неелйштина* (Плевенско), *чамотà* (Севлиевско), *чамотйiа* (Габровско) и др.

Стб. вол'ъзнь (СЕ), вр'ъдъз (СЕ), љъза, љъза (СЕ), тр'ъдъз (СЕ) и т.н.

'болен човек' – *бол* (Банско), *болнìк* (Еленско, Белослатинско, Ломско, Монтанско, Оряховско, Врачанско, Ботевградско, Ихтиманско, Панагюрско, Босилеградско, Брезнишко, Санданско), *бòлник'* (Банат), *бол'ак* (Никополско), *бòл'ак* (Пазарджишко), *бòйак* (Пазарджишко), *бракмà* (Асеновградско), *бòлестник*, *букумèш* (Хасковско), *вирантiа* (Мелнишко), *йаталàк* (Ардинско, Асеновградско, Смолянско), *илйнка* (Врачанско), *итълàк* (Дедеагачко, Свиленградско), *ифтик'ò* (Пещерско), *клèкша* (Трънско) и др.

Стб. боль (СЕ), больнзи (СЕ), болл (СЕ) и т.н.

При тълкуването на думите ще бъдат използвани различни видове дефиниции – синонимни, описателни и структурноописателни. Синонимните дефиниции, при които значението на названието се представя със съответния книжовен синоним, е най-подходящият тип тълкуване при хиперонима болест и при повечето конкретни названия на болести и болестни състояния. Срв. 'куцам' *кривуцам* (Каменица, Велинградско); 'сифилис' *фрàng'ева бòлес* (Банат); 'цирей' *нагнойник* (Пловдивско); 'язва' *жувенйца* (Руховци, Еленско); 'апендицит' *задънено червò* (Ловешко) и др. Описателните и структурно-описателните дефиниции имат своето място при названията на болести, причинени от нечисти сили, названията на лечители и лечебни практики, болки в определени части на тялото и др. Срв. 'болест, причинена от самодиви' *вànкашно* (Банско), *отнадвòрешни бòлести* (Н.Г.); 'болест по децата, причинявана от зли нощни духове' *мрак* (Родопи); 'болка във врата' *заврàт* (Смолянско); 'болки в коремната област' *змййъ* (Зарово, Солунско), *клйни* мн. (Пловдивско), *кол* (Хърсово, Мелнишко); 'болки в костите' *костобòл* (РРОДД), *костобòлие* (РРОДД); 'болка в краката' *ногобòлие* (РРОДД); 'лечители, които наместват кости' *правàчи* (Мелнишко, Пловдивско), *правилци*, *костоправи*, *чаръкчи* (Пловдивско) и др.

Фонетични особености, които са присъщи на големи говорни групи, като полуредукция и редукция, мекост на съгласните пред предни гласни *e* и *и* в източните говори и др., няма да бъдат отразявани. Ударението ще бъде посочено там, където е регистрирано в източника.

Фразеологизми, с които се означават болести и болестни състояния, като 'имам световъртеж' *вèртй ми се дюнъта* (Гюмюрджинско); 'настинал съм' *имам мрас* (Габрово, Ксантийско); 'разболявам се' *купим си бòлес* (Самоковско), *состйгне ме бòлес* (Самоковско), *найде ме бòлк'а* (Самоковско); 'абортирам' *фръл'ам дèте* (Хърсово, Мелнишко); 'повръщам' *истурвам си цревàта* (Хърсово, Мелнишко) и т.н., ще бъдат въведени със съответния знак.

„Етнолингвистичният речник на българската народна медицина“ ще има и уводна глава, която да представи концепцията на авторския колектив за изра-

ботването му. Справочната част ще включва азбучен показалец на народномедицинските термини, библиография и източници.

Проектът „Етнолингвистичен речник на българската народна медицина“ продължава и обогатява етнолингвистичната лексикография в България, за развитието на която Институтът за български език „Проф. Л. Андрейчин“ има водеща роля. Речникът би представлявал интерес както за представителите на научната общност, така и за по-широка читателска аудитория.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1971–2010:** Български етимологичен речник. Т. 1 (А–З) – Т. 7 (Слово–Терясвам). София: БАН, 1971–2010.
- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. Българска диалектология. София: Наука и изкуство, 1986.
- Георгиев 2013:** Георгиев, М. (Съставителство и обща редакция). Българска народна медицина. Енциклопедия. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- Геров 1975–1978:** Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1–6. Фототип. изд. Пловдив: Български писател, 1975–1978.
- ИРБЕ 2012:** Идеографски речник на българския език. Т. 1. А–Д. София: Бестселър, 2012.
- Каблешкова 2003:** Каблешкова, Р. Народната медицина. Етноложко изследване на Пловдивска област. София: Мултипринт, 2003.
- Китанова 2014:** Китанова, М. Етнолингвистичната лексикография – предизвикателство пред традицията. – Български език, Приложение, 2014, с. 145–155.
- Милтенова, Кирилова 1994:** Милтенова А., А. Кирилова (Съставители). Средновековни лековници и амулети. Библиотека „Средновековни творби в превод“. София: Време, 1994.
- РРОДД 1974:** Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София: БАН, 1974.